

جرعه‌های حکمت

(بررسی تطبیقی حکمت امام خمینی (س) و سانی غزنوی)

محمد امین صادقی آرزگانی

سرشناسه: صادقی آرزگانی، محمدامین، ۱۳۴۱ -
 عنوان و نام پدیدآور: جرعه‌های حکمت: بررسی تطبیقی حکمت امام خمینی(س) و سنایی غزنوی/
 محمدامین صادقی آرزگانی.
 مشخصات نشر: تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(س)، مؤسسه چاپ و نشر عروج، ۱۳۹۱.
 مشخصات ظاهری: ج. ۴۴۳ ص.
 شابک: 978 - 964 - 212 - 233 - 2
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
 یادداشت: کتابنامه: ص. ۴۳۵ - ۴۴۳؛ همچنین به صورت زیرنویس.
 عنوان دیگر: بررسی تطبیقی حکمت امام خمینی(س) و سنایی غزنوی.
 موضوع: خمینی، روح‌الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، ۱۲۷۹ - ۱۳۶۸. - نظریه درباره
 عرفان / سنایی، محدود به آ. ۴۷۲ - ۵۲۵ ق. - نظریه درباره عرفان / عرفان - مطالعات تطبیقی.
 شناسه افزوده: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(س)، دفتر قم، مؤسسه چاپ و نشر عروج
 رده‌بندی کنگره: ۴ ج ۱۶ ص ۲۸۶ BP
 رده‌بندی دیویی: ۲۷ / ۲
 شماره کتابشناسی ملی: ۵۶۶۶۲۱۹

کد / م ۲۷۷۲

مؤسسه چاپ و نشر عروج

جرعه‌های حکمت

نویسنده: محمدامین صادقی آرزگانی

ناشر: چاپ و نشر عروج (وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(س))

چاپ اول: ۱۳۹۱

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۲۴۰۰ تومان

• خیابان انقلاب، بین ۱۲ فروردین و فخر رازی، فروشگاه مرکزی، تلفن: ۴۸۷۲-۶۶۴۰ - دورنگار: ۹۱۵-۶۶۴۰

• خیابان انقلاب، تقاطع حافظ، فروشگاه شماره ۱، تلفن: ۶۶۷۰۱۲۹۷

• خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان شهدای زاندارمری، فروشگاه شماره ۲، تلفن: ۶۶۹۵۵۷۲۷

• حرم مطهر حضرت امام خمینی(س)، ضلع شمالی، فروشگاه شماره ۳، تلفن: ۵۵۲-۳۸۰۱

• کلیه نمایندگیهای فروش در استانها

نشانی الکترونیکی: pub@imam-khomeini.ir

فهرست مطالب

.....	مقدمه ناشر	أ
.....	مقدمه مؤلف	ج

فصل اول: کلیات

.....	۱. مفهوم شناسی حکمت عرفانی	۳
.....	مفهوم عرفان	۳
.....	مفهوم حکمت	۵
.....	مفهوم حکمت عرفانی	۷
.....	۲. نسبت حکمت عرفانی با سایر علوم اسلامی	۱۲
.....	۳. فرایند تاریخی حکمت عرفانی	۲۴
.....	۴. چیستی حکمت عرفانی سنائی غزنوی	۲۶
.....	۵. چیستی حکمت عرفانی امام خمینی علیه السلام	۳۲
.....	۶. مفهوم شناسی حکمت تطبیقی	۳۶
.....	۷. پیشینه حکمت تطبیقی	۳۹

فصل دوم: آموزه‌های توحیدی در حکمت تطبیقی امام و سنائی

.....	۱. معناشناسی توحید	۴۵
.....	۲. جایگاه معرفت توحیدی در اعتقادات	۵۲
.....	۳. معرفت حق تعالی	۵۶
.....	۴. راه‌های شناخت حق تعالی	۶۶

۶۹.....	راه صدیقین.....
۷۵.....	راه فطرت.....
۸۰.....	راه محبت و حرکت.....
۸۵.....	۵. جلوگیری از ساحات توحید.....
۸۵.....	۱. توحید ذاتی.....
۸۷.....	۲. توحید صفاتی.....
۹۱.....	۳. توحید افعالی.....

فصل سوم: نبوت و پیامبرشناسی در حکمت تطبیقی امام و سنائی

۱۰۷.....	چیستی نبوت.....
۱۱۱.....	ساحات وجودی ختمی مرتبت.....
۱۱۱.....	۱. پیامبر، چراغ مشکات آفرینش.....
۱۱۵.....	۲. نگین آفرینش.....
۱۱۷.....	۳. غایت و هدف آفرینش.....
۱۲۲.....	۴. در دریای نبوت.....
۱۳۰.....	۵. رحمت عالمیان.....
۱۳۳.....	۶. طبیب دل‌ها.....
۱۳۷.....	۷. عقل کامل قدسی.....
۱۴۳.....	۸. شرح صدر نبوی.....
۱۴۶.....	۹. خُلق نبوی.....
۱۴۸.....	۱۰. علم غیب نبوی.....
۱۵۳.....	۱۱. اعجاز نبوی.....
۱۵۹.....	۱۲. عبودیت نبوی.....
۱۶۶.....	۱۳. تحلیل عبادت و تکامل نبوی.....
۱۷۵.....	۱۴. معراج نبوی.....

۱۷۵.....	چگونگی عروج
۱۷۸.....	مرکب عروج
۱۸۱.....	هدف و غایت عروج
۱۸۳.....	عجز جبرئیل از ادامه عروج
۱۸۵.....	ارمغان عروج
۱۸۹.....	۱۵. شفاعت نبوی

فصل چهارم: وحی و قرآن شناسی در حکمت تطبیقی امام و سنائی

۱۹۸.....	چیستی وحی
۲۰۳.....	فرایند نزول وحی
۲۱۵.....	نسبت وحی و عقل
۲۱۸.....	شکوفایی عقل در پرتو وحی
۲۲۱.....	جلوهای از عظمت قرآن
۲۳۰.....	جلوهای از اعجاز قرآن
۲۳۵.....	راههای شناخت آموزه‌های قرآن
۲۳۵.....	۱. شناخت قرآنی
۲۳۸.....	۲. شناخت روایی
۲۴۱.....	۳. شناخت عقلی
۲۴۴.....	۴. شناخت شهودی و عرفانی
۲۴۷.....	موانع شناخت آموزه‌های قرآن
۲۵۴.....	قرآن کامل‌ترین آموزه هدایت
۲۵۸.....	تلاوت یا گفت وگویی عاشقانه

فصل پنجم: اهل بیت شناسی در حکمت تطبیقی امام و سنائی

۲۶۷.....	۱. ضرورت شناخت اهل بیت
۲۷۰.....	۲. ضرورت محبت اهل بیت علیهم السلام

۳۷۴.....	۳. جلوه‌ای از فضایل علمی اهل بیت علیهم‌السلام
۳۷۸.....	۴. جلوه‌ای از سخاوت اهل بیت علیهم‌السلام
۳۸۰.....	۵. اهل بیت علیهم‌السلام و وصایت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم
۳۸۲.....	۶. ولایت اهل بیت علیهم‌السلام
۳۸۸.....	۷. اهل بیت و جانشینی پیامبر
۳۹۴.....	۸. اهل بیت علیهم‌السلام به منزله جان پیامبر
۳۹۸.....	۹. مظلومیت اهل بیت علیهم‌السلام
۳۰۰.....	الف) فتنه ناکثین
۳۰۴.....	ب) فتنه قاسطین
۳۰۹.....	ج) فتنه مارقین
۳۱۳.....	مظلومیت حسنی
۳۱۵.....	مظلومیت حسینی
۳۱۵.....	الف) عوامل مظلومیت
۳۱۹.....	ب) شهادت مظلومانه

فصل ششم: انسان شناسی حکمت تعلیمی امام و سنائی

۳۲۶.....	۱. اهمیت و ضرورت شناخت انسان
۳۳۲.....	۲. چینی انسان
۳۳۸.....	۳. حکمت آفرینش انسان
۳۴۳.....	۴. انسان و کرامت
۳۴۷.....	۵. بازکاوی شخصیت زن
۳۴۸.....	زن، انسان برتر یا فروتر؟
۳۵۱.....	زن، در جایگاه یک همسر
۳۵۳.....	زن به عنوان یک دختر
۳۵۶.....	زن به عنوان یک خواهر

۳۵۷.....	سبب نگرش متفاوت سنائی به زن.....
۳۶۲.....	۶. انسان و سلوک اخلاقی.....
۳۶۴.....	زهد و پارسایی.....
۳۶۸.....	توکل.....
۳۷۲.....	شکر و سپاس.....
۳۷۳.....	صبر و شکیبایی.....
۳۷۴.....	۷. انسان و سلوک عرفانی.....
۳۷۵.....	یقظه و توبه.....
۳۷۸.....	عشق و محبت.....
۳۸۵.....	پیوند شریعت و طریقت.....
۳۸۹.....	ذکر عارفانه.....
۳۹۲.....	۸. انسان و پرستش.....
۳۹۴.....	نماز جامع‌ترین جلوه پرستش.....
۳۹۶.....	جلوه‌ای از آداب نماز.....
۴۰۰.....	جلوه‌ای از آثار نماز.....
۴۰۱.....	۹. انسان و سیاست.....
۴۰۴.....	چیستی سیاست.....
۴۰۸.....	عدالت مداری.....
۴۱۳.....	دیانت پروری.....
۴۱۹.....	۱۰. انسان و جاودانگی.....
۴۱۹.....	مرگ یا سرآغاز جاودانگی.....
۴۲۵.....	۱۱. برزخ یا آستان جاودانگی.....
۴۳۰.....	سرانجام جاودانگی.....
۴۳۵.....	کتاب‌نامه.....

مقدمه ناشر

امام خمینی (س) دانشمندی جامع الاطراف است که آثارش رشته‌های گوناگون علوم اسلامی را از معقول و منقول دربر می‌گیرد؛ ایشان هم در دانش‌های نقلی در مراتب عالی قرار دارد و هم در علوم عقلی گام‌هایی پاسخ‌دهنده داشته است. از ویژگی‌های عالمان بزرگ این است که دوست‌داران دانایی در سلسله‌سار دانش و حکمت آنان قرار می‌گیرند و با شرح و تبیین افکار و اندیشه‌های آنان بهر‌های علمی فراوان برده و به دیگران نیز منتقل می‌کنند.

حضرت امام فیلسوفی عارف است که در میدان نظر و عمل، حقیقت هستی و هستی حقیقی را با حفظ وافر شناخته و تا آنجا که ممکن و مقدور بوده، آن را در آثار خود - از متون و منظوم - آورده است تا مورد استفاده دیگران قرار گیرد او به خیر کثیری دست یافت که «حکمت» نامیده شده است؛ چنان‌که حکیم سنائی غزنوی (رضوان الله علیه) نیز ورای شاعر بودنش، حکیمی بزرگ است که بهره فراوانی از خیر کثیر دارد.

در دیوان معروف برجای مانده از او، معارفی بلند با رویکرد عارفانه وجود دارد که شایسته بررسی است. این دو شخصیت بزرگ دریافت‌ها و شهودات عرفانی خود را، هر یک با قلمی سحرآمیز، بر صفحات اوراق نگاشتند و معارفی ناب در زمینه توحید و

خداشناسی، پیامبر و وحی، امام شناسی، و معاد شناسی برای جویندگان حقیقت به یادگار گذاشتند.

پژوهشگر ارجمند جناب حجت‌الاسلام والمسلمین صادقی آرزگانی در اثر پیش‌رو کوشیده است حکمت امام خمینی و سنایی غزنوی را ناظر به یکدیگر بررسی نماید تا هم مبانی معارف عرفانی موجود در آثار و اندیشه امام را معرفی کرده و هم مشترکات و ممیزات افکار حکمی و حکم عرفانی این دو حکیم بزرگ را بیان نموده باشد. با سپاس از تلاش‌های مجدانه پژوهشگر ارجمند، محصول مجاهدت علمی ایشان را تقدیم خوانندگان گرامی می‌نمایم.

مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س) - دفتر قم

مقدمه مؤلف

در این پژوهش به طور مشخص پاسخ این پرسش پی گرفته شده که آموزه‌های دینی در حکمت عرفانی امام خمینی و سنانی غزنوی چگونه تجلی کرده، چه ساحاتی از آموزه‌های یاد شده در آن دو حکمت مورد توجه قرار گرفته، و رویکرد تطبیقی آن دو چه آثار و نتایج معرفتی و اعتقادی را در پی خواهد داشت؟ ولی مقدماً دو نکته باید روشن گردد: یکی ضرورت و اهمیت بحث و دیگری، ویژگی‌ها و امتیازات این تحقیق.

الف) ضرورت و اهمیت بحث

در یک پژوهش دینی، دو چیز جزو اهداف بنیادین تلقی می‌شود: یکی تفسیر، تبیین، تبلیغ، نشر و زنده نگاه داشتن دین و آموزه‌های متعالی آن، و دیگری نگاه داشتن دین‌باوران بر سر عهد و ایمان دینی و معنوی‌شان و پاسخ به شبهات، پرسش‌ها و دفاع از تهاجمات دین‌ستیزان و بازگرداندن دین‌گريزان به حیات معنوی و دینی آن‌ها، و هشدار و جلوگیری از نفوذ آموزه‌های کاذب معنوی.

یکی از خطراتی که همواره برای انسان‌های دین‌مدار و اهل معنویت وجود داشته و در زمان معاصر با رنگ و لعاب جدید از طریق رسانه‌های عمومی نظیر اینترنت،

مجلات، کتاب و مانند آن به شدت طرح و تبلیغ می‌شود و همگان بخصوص نسل جوان را در معرض تهدید فکری و اعتقادی قرار داده است، جریان‌های به ظاهر اخلاقی و معنوی و عرفان‌های کاذب شرقی و غربی و معنویت منهای دین است. جای تردید نیست که گرایش به عرفان و معنویت یک خواست فطری انسان است و در فضای ذهن هر کس جایی برای پذیرش معنویت وجود دارد و گرایش معنوی او از این راه تأمین می‌شود. اگر این جای خالی با عرفان ناب اسلامی برخاسته از فطرت توحیدی و آموزه‌های وحیانی پر نشود، عرفان‌های کاذب و جریان‌هایی که معنویت منهای دین را تبلیغ می‌کنند به سرعت این فضا را اشغال کرده، زمینه پذیرش حقایق و معنویت راستین و باورهای وحیانی را از همگان بخصوص جوانان خواهند گرفت. از این رو بازخوانی، پژوهش و نشر آموزه‌های متعالی عرفان اصیل اسلامی ضرورت انکار ناپذیر دارد. در این میان تبیین و نشر اندیشه‌های معنوی و عرفانی حکیم بزرگ و عارف سترگ معاصر، امام خمینی، بخصوص اگر اندیشه‌های متعالی ایشان با رویکرد تطبیقی طرح و تحلیل شود، در تأمین نیاز یاد شده، نقش اساسی دارد. از این رو طرح حکمت تطبیقی امام خمینی و سنائی غزنوی به عنوان گامی کوچک در این میدان بزرگ ضرورت و اهمیت ویژه دارد و آثار و نتایج معرفتی و اعتقادی بسیاری در پی خواهد داشت.

ب) ویژگی و امتیازات این تحقیق

این پژوهش با همه کاستی‌هایی که ممکن است داشته باشد، از ویژگی‌ها و امتیازات مهمی برخوردار است که به چند نمونه از آن اشاره می‌شود:

۱. تحقیق و بازخوانی تطبیقی حکمت عرفانی امام خمینی و سنائی غزنوی برای نخستین بار در این اثر طرح و تبیین گردیده و دیدگاه‌های حکمت عرفانی آن دو عارف سترگ و حکیم بزرگ در مسائل بنیادین خداشناسی، انسان‌شناسی، پیامبرشناسی،

وحی‌شناسی، اهل بیت‌شناسی و مانند آن بازخوانی و با رویکرد تطبیقی طرح و تحلیل شده است. از این‌رو در نوع خود پژوهشی ابتکاری و سودمند تلقی می‌شود. ژرفای این پژوهش آن‌گاه بخوبی نمایان خواهد شد که بدانیم امام خمینی به عنوان یک فقیه بزرگ و مصلح پرهورگار، عارف شریعت محور و حکیم ولایت‌مدار درباره مسایل مختلف توحید، نبوت، امامت، وحی‌شناسی و مسائل سیاسی، اجتماعی، سیر و سلوک و مانند آن نکته‌هایی را مطرح کرده که ردهای بسیاری از آن نکته‌ها و گفته‌ها را به آسانی می‌توان در عرفان پیشینان، بخصوص حکمت عرفانی حکیم نامور سنائی غزنوی پیدا کرد. بازشناسی تطبیقی این دو عرفان که نزدیک به هزار سال فاصله زمانی با هم دارند، حقایق بسیاری را در زمینه‌های یادشده کشف نموده، آموزه‌های جدیدی از حکمت عرفانی اسلام را به دست خواهد داد.

۲. در این پژوهش سعی شده خاستگاه و حیاتی آموزه‌های حکمت عرفانی امام و سنائی در ساحات مختلف جست و جو، طرح و تبیین شود. این رویکرد چند اثر مهم را در پی دارد:

اول: روشن می‌سازد که اگر در حکمت عرفانی بزرگان چون سنائی غزنوی و امام‌خمینی و سایر بزرگان اهل عرفان و معنویت، آموزه‌های زیبا و متعالی و نکته‌های آموزنده و لطیف و تحسین‌برانگیز آمده، خاستگاه و حیاتی دارد و از باب «بلبل از فیض گل آموخت سخن و رنه نبود»

این همه قول و غزل تعبیه در منقارش^۱

می‌باشد و در پرتو نور قرآن و عترت، فطرت توحیدی آن بزرگان شکوفا شده و بر اساس سخن امیرمؤمنان (علیه السلام):

«ویشروا لهم دفتان العقول»^۲

۱. دیوان حافظ.

۲. توانمندی‌های پنهان و نهفته عقل‌های آنان را برانگیزانند. (نهج‌البلاغه، خطبه ۱)

با تَلَمُّذ و زانو زدن در مکتب نبوت و ولایت، گنجینه‌های نهفته و نهان خانهٔ جان آن‌ها ظاهر گردیده است.

دوم: معلوم می‌شود آنچه بزرگان اهل عرفان گفته‌اند، در واقع بازتاب عرفانی و باطنی آموزه‌های متعالی قرآن و سنت - البته فراخور درجهٔ معرفتشان - است. و سزاوار نیست که برخی از روی بی‌بصیرتی و براساس:

«الناس أعمى ما جهلوا»^۱

به طور ناخودآگاه با آموزه‌های معنوی و عرفانی اسلام ستیزه نمایند و آن معارف نورانی را که جلوه‌ای از لطافت قرآن و روایی است، پدیده وارداتی و بیگانه از اسلام بخوانند. در این ارتباط نصیحت فقیه نکته آموز و عارف شریعت محور، امام خمینی بسیار آموزنده و شنیدنی است که می‌گوید:

تا شنیدی فلان حکیم یا فلان عارف... چیزی گفت که به سلیقه شما درست در نمی‌آید... حمل به باطل و خیال مکن. شاید آن مطلب منشأ داشته باشد از کتاب و سنت، و عقل و شما به آن برخورد کرده باشید ... ممکن است آن شخصی که اهل آن وادی است و صاحب آن فن است یک مدرکی از کتاب خدا داشته باشد، یا از اخبار ائمه هدی داشته باشد و شما به آن برخورد کرده باشید، آن وقت شما رد خدا و رسول کردید بدون عذر موجه.^۲

پس این افراد همواره باید این سخن نغز و نصیحت گونهٔ لسان العیب شیراز در گوش‌شان طنین‌انداز باشد:

بر بساط نکته دانان خود فروشی شرط نیست

یا سخن دانسته گوای مرد عاقل یا خموش^۳

۱. مردم دشمن چیزی هستند که نمی‌دانند. (نهج البلاغه، حکمت ۴۳۸)

۲. تشریح چهل حدیث، ص ۱۳.

۳. دیوان حافظ، ص ۲۸۴.

سوم: هرگاه آموزه‌های عرفانی همراه با مستندات و حیانی مطرح شود، برای خوانندگان بخصوص آنان که با معارف باطنی و معنوی آشنایی کافی ندارند، اطمینان‌آوری بیشتری دارد و برای او مشخص می‌کند که ره‌آورد شهودی و لطایف عرفانی سالکان راستین، تکیه‌گاه محکم در داده‌های دینی دارد و در واقع تفسیر باطنی آموزه‌های وحیانی است.

۳. در این پژوهش ضمن بازشناسی تطبیقی حکمت عرفانی امام و سنائی، سعی شده برخی پرسش‌ها و شبهات نوظهور در ساحات مختلف نظیر: تعارض توحید و توسل، فرایند نزول وحی، وحیانی بودن الفاظ قرآن، عدم تعارض امامت با خاتمیت، اقلی پنداشتن دین و مانند آن نیز به تناسب طرح و پاسخ داده شود.

۴. به رغم رشد روزافزون نهضت ترجمه متون بیگانه و اقبال شگفت‌انگیز برخی پژوهشگران به بازشناسی و نشر بدون نقد افکار اندیشمندان غربی، در این پژوهش درباره حکمت عرفانی امام خمینی و سنائی غزنوی با رویکرد تطبیقی بحث شده، تا از این رهگذر گامی هرچند کوچک در راه احیاء، تبیین و نشر افکار و اندیشه‌های متعالی اندیشوران اسلامی برداشته شود و به کسانی که نشر افکار بیگانگان را وجهه همت قرار داده‌اند تفهیم شود که آنچه خود دارند ز بیگانه تمنا نمایند.^۱ نگارنده شدیداً معتقد است که در ساحات مختلف در حوزه الهیاتی، آنچه در ره‌آورد فلسفی و عرفانی بیگانگان آمده هرگز قابل مقایسه با معارف و آموزه‌هایی نیست که در حکمت و عرفان اسلامی مطرح شده است. در این باره آن سخن نغز لسان الغیب شیرازی در ذهن تداعی می‌کند که گفته است:

اگرچه حسن فروشان به جلوه آمده‌اند

کسی به حسن و ملاحات به یار ما نرسد

۱. اشاره به این سخن حافظ است:

سألها دل طلب جام جم از ما می‌کرد آنچه خود داشت ز بیگانه تمنا می‌کرد

هزار نقش برآید ز کِلکِ ضنع و یکی

به دلپذیری نقشِ نگار ما نرسد

هزار نقد به بازار کاینات آرند

یکی به سگّه صاحب عیار ما نرسد^۱

۵. در این پژوهش آسان‌سازی آموزه‌های متعالی عرفان اسلامی در ساحت‌های گوناگون خداشناسی، انسان‌شناسی، وحی‌شناسی و مانند آن تا حدودی تأمین شده و همگان بخصوص نسل جوان با مطالعه این اثر با معارف آموزنده عرفان اسلامی بیشتر آشنا خواهد شد.

۶. یکی از ویژگی‌های برجسته این اثر که خواننده محترم بعد از مطالعه و دقت بدان اذعان خواهد نمود، این است که موضوعات و مسائل مطرح شده در باب خداشناسی، پیامبرشناسی، انسان‌شناسی، وحی‌شناسی، امام‌شناسی و مانند آن با رویکرد کاملاً متفاوت از آنچه در کتاب‌های فلسفی و کلامی متداول است، طرح شده و دسته‌بندی و تنظیم و ترتیب مطالب با روش کاملاً نو انجام گرفته است. این روش می‌تواند در دستیابی آسان دانش‌پژوهان و خوانندگان محترم به مطالب مطرح شده و نتیجه مباحث مؤثر باشد و از خستگی و ملال‌آور بودن مطالعه به خوبی جلوگیری نماید. *إن شاء الله.*

محمد امین صادقی اُرزگانی